

Przewodnik aktywisty walczącego z przejawami zagranicznej wojny dezinformacyjnej

An Activist's Guide to Fighting Foreign
Disinformation Warfare

Maciej Bartkowski

ICNC, November 2018

Tłumaczenie: Dr. Piotr Kuropatwiński, emerytowany
wykładowca polityki gospodarczej na Uniwersytecie Gdańskim,
były wiceprezydent Europejskiej Federacji Cyklistów, obecnie
członek Komitetu Obrony Demokracji (KOD)

**PRZEWODNIK AKTYWISTY DO WALKI Z
ZAGRANICZNĄ WOJNĄ DEZINFORMACYJNĄ**

Dr. Maciej Bartkowski
Starszy Dyrektor ICNC ds. Edukacji i Badań

Listopad 2018 r z uzupełnieniem z września 2020

*Niniejszy przewodnik jest dostępny także na stronie [Rozumy Ruchu](#),
blogu [International Center on Nonviolent Conflict \(ICNC\)](#)*

*Udostępnij innym ten przewodnik:
bit.ly/walkazdezinformacja*

WPROWADZENIE

Wrzesień 2020 i Facebook ogłasza że po tym, jak otrzymał informacje od Federalnego Biura Śledczego, razem z Twitterem, zamknął szereg fałszywych kont, których zadaniem było sianie niezgody i podziałów w szeregach amerykańskiej lewicy przed zbliżającymi się wyborami prezydenckimi w Stanach Zjednoczonych. Mimo to, że konta były założone przez rosyjskich trolli, to prawdziwi Amerykanie o poglądach lewicowych i krytycznych wobec kandydata demokratów Joe Bidena, stali się nieświadomym narzędziem w wojnie dezinformacyjnej przeciwko ich własnej demokracji prowadzonej przez obcy, autorytarny reżim. Stało się tak kiedy, nie sprawdzając kto stoi za zaproszeniem, zgodzili się pisać i publikować autentyczne posty i artykuły na tych fałszywych kontach, które pasowały ich poglądom.

W lecie 2018 roku Facebook ogłosił wykrycie szeregu fałszywych kont powiązanych z niesławną rosyjską fabryką trolli — Agencją Badań Internetowych (Internet Research Agency). Jedno z tych kont na Facebooku skupiło “aktywistów oporu” (‘resisters’), którzy stworzyli i promowali wydarzenie mające charakter protestu pod hasłem “No Unite the Right 2 – Washington D.C.,” (‘Nie jednocz Prawicy 2- Waszyngton D.C.’) organizowanego jako odpowiedź na wiec białych suprematystów “Unite the Right II” (‘Jednocz Prawicę II’). Nawet autentyczny amerykański aktywista dał się oszukańczo uznać za współgospodarza tego protestu wypromowanego na koncie założonym przez tę kremlowską agencję. Do momentu zamknięcia konta przez Facebook, prawie 2.600 użytkowników wyraziło zainteresowanie tym wydarzeniem a 600 spośród nich stwierdziło, że weźmie w nim udział.

Dwa lata wcześniej, aktywiści z Baltimore, nie zdając sobie nawet sprawy że była to prowokacja, za którą stały rosyjskie trolle, skutecznie przeciwstawili się zewnętrznej ingerencji w sprawę miasta i odrzucili apele mediów społecznościowych – które jak później się okazało były związane z Rosją – nawołujące do protestów i ulicznych demonstracji w Baltimore w pierwszą rocznicę śmierci Freddie’go Gray’a.

Skądinąd w Teksasie, rosyjskie trolle zdołały zainicjować dwa przeciwstawne protesty w pobliżu islamskiego ośrodka Da’wah Center w Houston w maju 2016 roku, jeden miał być zorganizowany pod hasłem “Stop Islamizacji Teksasu” a drugi, przeciwny mu protest miał się odbyć pod hasłem “Ocal Wiedzę Islamu”.

Od roku 2016, aktywiści musieli sobie radzić z ingerencją co najmniej jednego zagranicznego mocarstwa które chciało wykorzystywać ich lokalną aktywność do destabilizacji demokratycznych procesów i instytucji. W ten sposób, aktywność aktywistów przestała mieć już wyłącznie lokalny charakter. Autorytarne rządy szukają sposobów przekształcenia lokalnych źródeł niezadowolenia i uzasadnionej aktywności przeciwko niesprawiedliwości w broń stosowaną w wojnie prowadzonej przeciwko demokracjom bez użycia wojska – wojnie dezinformacyjnej. Nawet jeśli lokalni aktywiści mogą być zainteresowani innymi kwestiami niż polityka międzynarodowa i rywalizacja geopolityczna, rosyjska wojna hybrydowa podjechała pod same drzwi siedzib aktywistów. To zapoczątkowało erę, w której Rosja i inne podobne reżimy autorytarne, przy pomocy otwartych i ukrytych ataków dezinformacyjnych, będą stale próbować kooptować, wykorzystywać i zniekształcać autentyczną i szczerą aktywność prowadzoną przez zwykłych obywateli jak i zawodowych aktywistów w otwartych społeczeństwach demokratycznych.

Bez strategicznego podejścia do przeciwstawiania się dezinformacyjnej wojnie prowadzonej z zagranicy, otwarte społeczeństwo, a przede wszystkim demokratyczni aktywiści narażeni są na niebezpieczeństwo stania się „użytecznymi idiotami¹”—mimowolnymi współnikami zewnętrznych interesów nastawionych na zniekształcanie sensu ich celów i działań, siejących niezgodę, podkopujących demokratyczne praktyki i podważających zaufanie do demokracji. W związku z tym, aktywiści powinni być lepiej przygotowani do odpierania zakusów autorytarnych reżimów.

---

¹ W oryginale: useful innocents – dosłownie: użytecznymi niewinnymi. W tłumaczeniu zdecydowałem się użyć sformułowania „użyteczni idioci”, stosowanego przez osoby doświadczone przez komunizm sowiecki do określenia osób nie znających realiów codziennego życia w krajach byłego bloku wschodniego i dostrzegającym w nich jedynie to, do czego próbowała ich przekonać propaganda sowiecka, przyczyniając się do trwania systemu opresji komunistycznej przez kilkadziesiąt lat. (przyp. tłum.).

Ten Przewodnik Aktywisty do walki z zagraniczną wojną dezinformacyjną ma pomóc aktywistom w obronie i uodpornieniu się na szkodliwe wpływy z zagranicy na ich działania. Celem przewodnika jest ograniczenie ryzyka i niebezpieczeństwa wrogich akcji podejmowanych przez zagranicznych aktorów i ich prób dezinformowania demokratycznych aktywistów i zniekształcania rzeczywistości. Kamieniem węgielnym tego oporu są wewnętrznie spójne lokalne środowiska, które są zorganizowane, zmobilizowane i czujne. Takie społeczności charakteryzują się gęstą siecią organizacji wzajemnej pomocy i solidarności, zaufanymi sieciami dzielenia się informacjami, węzłami weryfikacji informacji oraz infrastrukturą szybkiej mobilizacji dla obrony zarówno przed wewnętrznymi jak i zagranicznymi zagrożeniami ze strony promotorów autorytaryzmu.

Aby przygotować się do prowadzenia walki z wojną dezinformacyjną, Przewodnik Aktywisty podkreśla, że lokalni aktywiści w demokracjach muszą:

- I. **Uświadomić sobie istnienie** międzynarodowego środowiska informacyjnego i przygotować się do efektywnego działania w tym środowisku;
- II. **Wykreślić i wcielić ogólne strategię**, które będą najbardziej odpowiednie do przewyższenia wyzwań czekających na aktywistów w tym nowym środowisku informacyjnym; oraz
- III. **Podejmować konkretne działania** prowadzące do osiągnięcia określonych celów strategicznych.

Krajowi aktywiści muszą zrozumieć, że reżimy autorytarne postrzegają względnie otwarte społeczeństwa, w których żyją aktywiści, za egzystencjalne zagrożenie dla siebie, i dla przetrwania ich niedemokratycznych rządów. Istnienie autorytarne reżimu nie daje się pogodzić z istnieniem społeczeństw demokratycznych.

Dlatego też, to wszystko, co sprawia, że społeczeństwa demokratyczne stają się bardziej chaotyczne, podzielone i rozerwane na różne, najlepiej stosujące przemoc wobec siebie skrajne obozy, jest, w oczach promotorów autorytaryzmu, warte inwestowania czasu i zasobów materialnych. W tym celu reżimy autorytarne szukają niskobudżetowych, skutecznych strategii, które, między innymi, mają za zadanie dobrowolne i mimowolne przekształcanie krajowych aktywistów w broń, której stosowanie służy pogłębianiu społecznych rozdziewięków i tarć. Reżimy autorytarne wykorzystują uzasadnione źródła niezadowolenia jako paliwo do zniekształcania znaczenia słów i działań w celu osiągnięcia swoich własnych celów szkodliwych dla demokracji.

Aktywiści postrzegają organizowanie swoich społeczności jako działanie na rzecz wzmocnienia demokracji lokalnej i ogólnej poprawy życia ludzi w swoich krajach. To zdrowe podejście do promowania wartości demokratycznych może przejawiać się w postaci budowania koalicji złożonych z różnorodnych partnerów, obejmujących działaczy, stowarzyszenia obywateli, instytucje państwowe oraz prywatne korporacje i małe czy średnie biznesy. Takie partnerstwa publiczne służyłyby do wzmocnienia oddolnie samo-organizujących się solidarnych społeczności. Przewodnik Aktywisty ma na celu przekształcenie motywacji do samoorganizacji

solidarnych sieci w możliwy do realizacji plan poprawiający przygotowanie aktywistów do walki o prawdę.

I. **Bitewna przytomność umysłu: Rozpoznawanie Nowej Rzeczywistości w której autokraci wykorzystują naturalną, autentyczną aktywność w środowisku demokratycznym.**

1. Aktywiści mogą odczuwać, że ich działania mają niewielki wymiar i lokalny charakter i nie są przedmiotem zainteresowania innych krajów. Mogą być zaskoczeni dowiadując się, że aktywiści w demokracjach należą do grupy wysokiego ryzyka wynikającego z hybrydowych zagrożeń i ataków z zagranicy, w tym dezinformacji oraz prób przekształcenia i wykorzystania ich jako “użytecznych idiotów” przez niedemokratyczne reżimy i podmioty sterowane przez te reżimy.
2. W nadchodzących latach otoczenie stanie się dla aktywistów działających w demokracjach jeszcze bardziej zdradliwe, w miarę jak bardziej złożona i trudna do zidentyfikowania fałszywa i celowo prowadząca na manowce treść będzie zalewać społeczności w celu pogłębienia istniejących podziałów politycznych, ideologicznych, etnicznych lub klasowych. Jednym z przykładów tego są “głęboko fałszowane materiały” (‘deep fakes’), fabrykowane nagrania video lub artykuły zawierające bardzo realistyczne formy dezinformacji wizualnej, nawet częściową prawdę aby w ten sposób potwierdzić swoją wiarygodność.
3. Autorytarne reżimy są zdecydowane wykorzystywać źródła niezadowolenia wynikającego z błędów w funkcjonowaniu demokratycznego państwa i korupcji. Do takich wyzwań szczególnie trudno się odnieść, ponieważ uzasadnione organizowanie się aktywistów wokół takich kwestii jak niesprawiedliwość, dyskryminacja, przemoc policji, itp. jest istotną częścią życia w demokracji i kluczem do zapewniania większej rozliczalności władz. Jednak takie kwestie i aktywizm wokół nich stają się także furtkami, przez które reżimy autorytarne próbują wejść by tworzyć lub pogłębiać podziały występujące w demokracjach.
4. Praca aktywistów skupiająca się na organizowaniu lokalnych społeczności, mobilizacji ludzi i wzmacnianiu odporności tych społeczności, by zwalczać wewnętrzne przejawy niesprawiedliwości, w połączeniu z ich czujnością na działania prowokatorów i formy dezinformacji, może także być skonsolidowana i wykorzystana skutecznie w walce przeciwko zagrożeniom i atakom przychodzącym z zagranicy.

II. **Rozważania strategiczne: Definiowanie ogólnych sposobów zachowań i podejść stosowanych w dobie wojny dezinformacyjnej**

1. Stosuj te same działania zapobiegawcze i środki ostrożności które stosujesz walcząc z przeciwnikiem w kraju by chronić siebie i twoich sojuszników przed atakami dezinformacji prowadzonymi z zagranicy.
2. Trzeba budować partnerskie relacje między społecznościami, skupiającymi lokalnych decydentów, osoby zajmujące się planowaniem działań w sytuacji kryzysowej, przedsiębiorców, zawodowych specjalistów technik cyfrowych i technologii informatycznych oraz aktywistów by zdobyć skuteczne umiejętności, a także wypracować mechanizmy szybkiego reagowania, by sprostać i przeciwdziałać akcjom prowadzonym w ramach wojny dezinformacyjnej.
3. Przywiąż wagę i promuj asertywną dyscyplinę bez przemocy w swojej działalności i aktywiźmie. Siewcy dezinformacji mają na celu zwiększanie napięć występujących w społeczności i przekształcenie ich w gwałtowne konfrontacje i przemoc. Aktywiści muszą dążyć do wprowadzenia dyscypliny niestosowania przemocy we wszystkich formach prowadzonej działalności oraz zalecać takie zachowania wśród zwolenników, członków, grup i organizacji funkcjonujących w ich środowisku społecznym i poza nim.
4. Podejmuj asertywne działania prowadzące do odniesienia się do źródeł niezadowolenia przy jednoczesnym promowaniu alternatyw i spójności społecznej w oparciu o inkluzywność (zasadę włączania społecznego mniejszości), pokorę i dobrą wolę. Nawet w przypadku podejmowania konfrontacyjnych, niestosujących przemocy działań, kładź nacisk na potrzebę zachowań cywilizowanych, na dialog i praktyczne sposoby wychodzenia z sytuacji konfliktowych o dużej polaryzacji politycznej, w których oponenti mają możliwość stania się promotorami i beneficjentami pozytywnej zmiany w przyszłości. Pamiętaj, że twój język i działania mogą być interpretowane w wypaczony sposób; rządy autorytarne szukają sposobów by świadomie zniekształcać sens wypowiedzi i podejmowanych działań, sztucznie pogłębiać podziały między wami, a waszymi krajowymi przeciwnikami, oraz podgrzewać nastroje i przejawy konfrontacji politycznej do takiego stopnia, że przemoc staje się nie tylko bardziej prawdopodobna, ale również uważana za zasadną.
5. Zastanów się nad poniższymi kwestiami przed podjęciem kampanii oporu bez przemocy:
  - Jak dobrze znasz kluczowych uczestników kampanii.
  - Stopień wpływu, który masz na zachowania i działania uczestników w kontekście kampanii oporu która opiera się na niestosowaniu przemocy.

- Swoją zdolność do utrzymania możliwości skutecznej koordynacji działań różnych grup w ramach kampanii.
- Swoją zdolność do panowania nad treścią przekazu kampanii, ustalania celów oraz prowadzenia działań, które rzucają wyzwanie niesprawiedliwemu status quo i wspieranie alternatyw. Jednocześnie zapewnij adwersarzom pole manewru by mogli zmienić swoje stanowiska i stali się zwolennikami pożądanej zmiany.

6. Określaj, jak twoja działalność i sprawa, na rzecz której działasz, odnoszą się do pielęgnowania i obrony prawdy.

III. **Rozważania taktyczne: Rozwijanie zdolności i podejmowanie konkretnych działań przeciwko zagranicznym operacjom dezinformacyjnym.**

A. *Buduj koalicje i sieci oraz przyswajaj sobie nowe technologie*

1. Twórz lokalne sieci, które można szybko aktywować w celu zweryfikowania prawdziwości udzielanych informacji lub legitymizacji osób działających on-line, które apelują o podjęcie pewnych działań w twojej społeczności lokalnej. Te sieci mogłyby także zostać użyte w celu identyfikacji i rozpowszechnienia wiedzy o spreparowanych informacjach, które mogą być istotne dla społeczności.
2. Sprawdzaj prawdziwość informacji przy pomocy uznanych lokalnych i krajowych organizacji weryfikujących fakty.
3. Buduj partnerskie relacje z sojusznikami w społeczności lokalnej, uniwersytetami oraz lokalnymi firmami technologicznymi dysponującymi sprawdzonymi kompetencjami cyfrowymi. Tacy partnerzy mogą pomóc w analizowaniu ataków dezinformacyjnych oraz gróźb kierowanych do lokalnych aktywistów.
4. Na poziomie lokalnym twórz obywatelskie partnerstwa publiczno-prywatne (civic-public-private partnerships -CPPPs), które mogą obejmować władze państwowe, lokalne agencje bezpieczeństwa i służby zajmujące się rozwiązywaniem sytuacji nadzwyczajnych, organizacje religijne, biznesowe, stowarzyszenia profesjonalistów, służby łączności i transportu oraz instytucje i sieci współpracy obywatelskiej. Włączaj tych aktorów w proces opracowywania integrujących strategii i mechanizmów szybkiego reagowania na próby ingerencji i działania dezinformacyjne podejmowane przez zagraniczne podmioty, które mogą mieć na celu lokalną społeczność.

5. Buduj programy solidarności i wzajemnej pomocy lub usług na rzecz innych w twojej wspólnocie by wesprzeć budowę świadomości o możliwym prowadzeniu, oraz celach i naturze operacji dezinformacyjnych i odporności na nie twojej społeczności lokalnej.
6. Identyfikuj technologie i narzędzia takie jak aplikacje rozpoznające zaawansowane technologicznie formy kłamstwa (deep-fake), które pomogą wam i waszej społeczności w sprawdzaniu prawdziwości autentycznych i zmanipulowanych informacji audiowizualnych i tekstowych.

B. Edukuj, trenuj i praktykuj

1. Opracuj programy kursów i szkoleń by wzmocnić odporność na zewnętrzną manipulację w swojej społeczności. Kładź nacisk na wartości i postawy obywatelskie i demokratyczne. Ucz, jak identyfikować przejawy zaawansowanego technologicznie kłamstwa (deep fake) oraz teorii spiskowych oraz sposoby reagowania na nie. Ucz odpowiedzialnego i krytycznego myślenia na temat pozyskiwanych informacji. Dziel się sposobami weryfikowania informacji. Promuj przykłady pokojowych mobilizacji społeczności z użyciem różnych form konstruktywnego jak i zakłócającego spokój oporu w obronie demokratycznych zasad, również tych, które dotyczą przekazywania, szerzenia i obrony prawdy. Skłaniaj osoby uczące się do opracowywania pasujących do warunków danej społeczności rozwiązań i działań przeciwdziałających rozpowszechnianiu operacji dezinformacyjnych pochodzących z zagranicy.
2. Prowadź szkolenia i warsztaty doskonalenia umiejętności dla społeczeństwa i kieruj te działania do młodych ludzi i aktywistów w ramach akcji rekrutowania sojuszników. Organizuj zajęcia polegające na symulacji grania różnych ról, wykorzystuj gry planszowe i komputerowe obrazujące zarówno krajowe jak i zagraniczne kampanie dezinformacyjne oraz dziel się przykładami strategii skutecznego stawiania oporu takim kampaniom. Ucz konkretnych strategii, które aktywiści mogą wykorzystać by lepiej bronić siebie i swoją przestrzeń informacyjną.
3. Pracuj z lokalnymi nauczycielami i instruktorami w szkołach podstawowych, średnich i wyższych oraz prowadzących zajęcia w ramach edukacji pozalekcyjnej by pomóc im w opracowaniu odpowiednich programów obrazujących odpowiednie przypadki aktywności, z myślą o poprawie umiejętności korzystania z technik cyfrowych i mediów elektronicznych, obejmujących zdolność identyfikowania zwodniczych lub fałszywych informacji oraz sposobów reagowania na nie.

C. Zachowuj czujność gdy jesteś w sieci (on line)

1. Bądź świadom występowania anonimowych rozmówców którzy próbują wciągnąć cię w sprawy, które na pierwszy rzut oka wydają się zgodne z celami

twojej działalności. Proś ich o ujawnienie swoich tożsamości zanim zaangażujesz się w jakiegokolwiek działania.

2. Odrób swoją pracę domową - zweryfikuj wiarygodność swoich potencjalnych partnerów. Zastosuj należyłą staranność zadając im następujące pytania:
  - Kim są anonimowe osoby zapraszające mnie do przyłączenia się do protestów prowadzonych w trybie on-line lub na ulicach?
  - Czy te osoby wiedzą cokolwiek na temat mojej społeczności? Kogo reprezentują? Jakie jest źródło ich legitymizacji?
  - Co chciałyby osiągnąć? Czy jest jasne, że dbają one o dobrostan społeczności, czy też faktycznie są one bardziej zainteresowane w podważaniu procesu poprawy spójności społeczności i wykorzystywaniu istniejących w niej podziałów?
  - Kto się spotkał z nimi osobiście i może poręczyć za ich wiarygodność?
  - Skąd wiem, że są te osoby wobec mnie szczere, ich działalność rzeczywiście zgodna z moimi celami i wartościami oraz czy są zdecydowane brać udział w długookresowej walce, w której uczestniczę?
  - Czy są zdecydowane wyjść i przyłączyć się również do protestów ulicznych? Jeśli nie, dlaczego? Jeśli tak, jak będę mogła/mógł je rozpoznać?
  - Czy będą one tam dla mnie w przypadku gdy proponowane przez nie akcje i ludzie, którzy się do nich dołączą będą represjonowane? Na czym będzie polegała taka solidarność i w jakich formach będzie się ona wyrażać?

3. Chociaż przejawem należytej staranności jest sprawdzanie kont osób występujących w mediach społecznościowych, nie zakładaj, że konta w mediach społecznościowych są wiarygodne a posty zamieszczane na nich prawdziwe, ponieważ mają wiele odpowiedzi/ lajków/ udostępnień/ retweetów. Bardzo często można obserwować, że dezinformacja nabierała wiralnego charakteru. Ta 'wiralność' nie może być utożsamiana z prawdą popularnej, ale tak naprawdę fałszywej informacji. W przypadku wątpliwości, nie udostępniaj takich informacji i nie cytuj. Nawet jeśli nie da się zauważyć wyraźnego przekłamania, lepiej może jedynie zacytować źródło bez przekazania/ udostępnienia / retweetowania samej informacji (co automatycznie mogłoby pokazać innym, ile retweetów lub lajków już zebrała) i w ten sposób jej nie legitymizować.

D. Promuj budowanie mostów między różnymi interesami i grupami ludności, zmniejszaj podziały i sprzyjaj poprawie spójności społeczności lokalnych

1. Nalegaj na zachowanie pewnego stopnia samokontroli w interakcjach wewnątrz społeczności. Cywilizowane standardy zachowań nie wykluczają konfliktu, ale konflikt musi zawsze przebiegać przy wykorzystywaniu zdyscyplinowanych, środków bez przemocy.

2. Korzystaj z profesjonalnych mediatorów i uznanych autorytetów społecznych przy organizowaniu dialogu dotyczącego trudnych do rozwiązania spraw występujących w twojej społeczności lokalnej.
3. Nie pozwalaj, by przejawy gwałtownego konfliktu, przemocy, rasizmu, dyskryminacji lub uprzedzeń pojawiające się wewnątrz waszego ruchu lub waszej społeczności przechodziły niezauważone. Odnoś się do nich natychmiast w profesjonalny i, jeżeli tego wymaga sytuacja, w publiczny sposób.

E. Angażuj się w odpowiedzialne burzenie i użyteczne budowanie.

1. Podejmuj niestosujące przemocy akcje takie jak demonstracje, strajki, bojkoty, nieposłuszeństwo obywatelskie oraz odmowy współpracy w ostateczności, i to z możliwie szerokim poparciem koalicji różnorodnych grup i organizacji. To podejście rzuci światło na niesprawiedliwość i zdramatyzuje ją, a także pokaże, że społeczność zajmuje zjednoczone stanowisko wobec problemu i możliwych rozwiązań.
2. Inwestuj w wypracowanie niskobudżetowych, wywierających duży i efektywny wpływ mediów drugiego obiegu, w formie blogów, podcastów, nagrań video, wywiadów, oraz webinarów szkoleniowych w celu zbudowania zdolności i organizacyjnego potencjału do zwalczania dezinformacji. Wykazuj się absolutną starannością weryfikowania i potwierdzania informacji faktograficznych prezentowanych w tych mediach.

F. Walcz o prawdę

1. Opracuj strategię prowadzącą do podniesienia gotowości swojej społeczności do przyjęcia zasady, że sprawdzanie i weryfikowanie faktów ma podstawowe znaczenie dla odpowiedniego i skutecznego potraktowania problemu.
2. Zadeklaruj swoje przywiązanie do prawdy i weryfikowalnych faktów, w tym ujawnianie i uczciwe korygowanie błędów, jeśli niechcący podzieliłeś się niedokładnymi informacjami lub włączyłeś się do akcji zainicjowanych przez fałszywe podmioty mediów społecznościowych. Chwal tych, którzy są przywiązani do prawdy lub publicznie wycofują nieprawdziwe informacje, którymi poprzednio dzielili się (w mediach).
3. Akcentuj ważność prawdy w społeczności jako kwestii dotyczącej niepodważalnych praw człowieka. Nie ma praw człowieka bez

instytucji państwowych wiarygodnych dla obywateli. Nie ma żadnej prawdy publicznej bez szanowania praw człowieka.

G. Docieraj do społeczności i obywateli mieszkających w atakującym państwie autorytarnym

1. Docieraj do członków lokalnej społeczności krajów, które są podejrzewane o generowanie ataków dezinformacji skierowanych przeciwko twojej społeczności. Identyfikuj potencjalnych sojuszników obywatelskich w tych krajach, z którymi możesz wchodzić w interakcje, na przykład, na bazie takich podstawowych apolitycznych kwestii jak sport, środowisko, lub innowacje technologiczne. W wyniku tego, społeczności działające w sferze praktycznej ponad granicami mogą tworzyć odpowiednie środowisko zaufania, wolne od dezinformacji, w ramach którego można radzić sobie z problemami politycznymi dotyczącymi społecznej sprawiedliwości, korupcji, przejrzystości i rozliczalności.

H. Wykorzystuj humor

1. Stwórz lub przyłącz się do “społeczności elfów” działającej on-line przeciwko hordom trolli. Zaangażuj się w działania przedstawiające trolle działające on-line jako postacie brzydkie i nudne. Przeciwdziałaj się nim przy pomocy humoru i pięknych akcji. Przedstawiaj prawdę, fakty i prawdziwe informacje w atrakcyjnej, przyciągającej uwagę, wiralnej formie.

POZOSTAŃ

POZYTYWNY ALE UWAŻNY;

NIESTOSUJĄCY PRZEMOCY ALE ZDECYDOWANY;

ZMOBILIZOWANY ALE REFLEKSYJNY;

BĄDŹ SZEROKO POINFORMOWANY I POŁĄCZONY SIECIAMI POMOCOWYMI WYKRACZAJĄCYMI POZA TWOJĄ ŚCISŁĄ SPOŁECZNOŚĆ I POWIĄZANYMI WĘZŁAMI BLISKIEJ SOLIDARNOŚCI.

I PAMIĘTAJ, TAM GDZIE JEST WOLA, TAM TEŻ ZNAJDZIE SIĘ SPOSÓB